

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/102/214-220>

Ülvi Sadıq-zadə

Azərbaycan Respublikası
Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası
ulvi-sadixov@mail.ru

Ülvi Muradov

Azərbaycan Respublikası
Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyası
muro00885@gmail.com
UOT: 355/359-5/-9

VƏTƏN MÜHARİBƏSİ ZAMANI RİSKLƏRİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə Vətən Müharibəsi gedişatında düşmanın raket və artileriya zərbələri nəticəsində şəhər və rayonlarımıza dəyən zərərin statistik məlumatları verilmişdir. Hərbi xarakterli fəvqəladə hallar zamanı yaranmış risklər təyin olunmuşdur. Fəvqəladə halların qarşısının alınması və nəticələrinin minimuma endirilməsi məqsədilə risklər qiymətləndirilmişdir. Hərbi xarakterli fəvqəladə hallarla mübarizə üçün mühafizə və qabaqlayıcı tədbirlər müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: Vətən müharibəsi, fəvqəladə vəziyyət, risk, qəza-xilasetmə, qiymətləndirmə, idarəetmə

Ulvi Sadig-zadeh

The Azerbaijan Republic
Academy of the Ministry of Emergency Situations
ulvi-sadikhov@mail.ru

Ulvi Muradov

The Azerbaijan Republic
Academy of the Ministry of Emergency Situations
muro00885@gmail.com
UOT: 355/359-5/-9

Assessment of risks during the homeland war

Abstract

The article provides statistical information on the damage caused to our cities and regions as a result of the enemy's rocket and artillery strikes during the Patriotic War. Risks arising during emergency situations of a military nature have been determined. Risks have been assessed in order to prevent emergencies and minimize their consequences. Protection and preventive measures have been established to deal with emergency situations of a military nature.

Keywords: Homeland war, emergency situation, risk, accident-rescue, assessment, management

Giriş

Müxtəlif geoloji iqlim və relyef şəraiti ilə fərqlənən Azərbaycan ərazisində 15-dən çox müxtəlif təhlükəli təbiət hadisələri mövcuddur. Ən dağıdıcıları bunlardır: daşqınlar; eroziya; zəlzələlər; sürüşmələr; qar uçqunları; qasırgılar; fırtınalar; burulğanlar. Bu hadisələrin bəziləri (zəlzələlər, sürüşmələr, uçqunlar, burulğanlar) gözlənilmədən baş verir və qısamüddətli olur, lakin böyük maddi itkilər və insan tələfatı ilə nəticələnir (Azərbaycan Respublikasının Mülki müdafiəsi haqqında Əsasnamə, 1992).

Əhalinin təbii (geofiziki, geoloji, meteoroloji, hidroloji, dəniz-hidroloji, təbii yanğınlar və s.) və texnogen (yanğınlar, partlayışlar, bina və tikililərin uçması, kim-yəvi, radioaktiv və bioloji təhlükəli

maddələr) ilə bağlı qəzaları və Azərbaycan Respublikasının ərazilərində, enerji sistemlərində, kommunal təsərrüfatlarda, təmizlə-yici qurğularda, hidrodinamik qurğularda, neft-qaz hasilatı və emalı obyektlərində, magistral boru kəmərlərində, qəzalarda, yol-nəqliyyat qəzalarında və s. mühafizəsi və nəticələrinin (FH-in) aradan qaldırılmasının idarə edilməsi bu ərazilərdə FHN-in müxtəlif bölmələrinin əməli fəaliyyətə hazırlığının əsas formalarından biri olub, FH baş verdikdə və ya baş vermə ehtimalı yüksək olduqda çevik reaksiya verir.

İşin məqsədi.

Riskin dərəcəsinin hesablanması və potensial təhlükənin qiymətləndirilməsi, əldə edilən məlumatın nəzərə alınması, kütləvi qırğın silahı tətbiq edilən hərbi xarakterli fəvqəladə hadisədə nəticələrin minimuma endirilməsində risklərin idarəedilməsi və qiymətləndirilməsi metodikasının istifadəsinin əhəmiyyətli və aktual məsələlərdən olduğunu və tətbiqinin vacibliyinin təsviri.

Əsas hissə.

Risk - arzu olunmayan təhlükə və ya itki olub, müasir dünyada insan fəaliyyətinin bütün sahələrini əhatə edir (Azərbaycan Respublikasının Fəvqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamə, 2006). Risk - zədələnmə və ya zərərin vurulma mümkünlüyünü bildirir. Kütləvi qırğın silahları tətbiq edilən hadisələri tam şəkildə qiymətləndirmək mümkün deyil, lakin onları səmərəli şəkildə idarə etmək olar. Bu tip fəvqəladə hadisələr zamanı başlıca məqsəd xilasətmə işləri yerinə yetirən şəxsi heyətə, ətraf mühitə və əhaliyə təsir edən təhlükəli amillərin risk dərəcəsini azaltmaqdan ibarətdir (Ocaqov, 2002: 105). Hərbi xarakterli FH zamanı bu risklərin səviyyəsi xeyli yüksəlir.

Hərbi xarakterli fəvqəladə hallarda xilasətmə işləri.

Qəza-xilasətmə işləri aparılarkən xilasedicilərin əsas məqsədi hadisənin tez sa-bitləşməsindən ötrü müsbət dəyişikliyə nail olmaqdan və ya təsir etməkdən ibarətdir. Bu zaman nəzərə alın-malıdır ki, riskli niyyətlə bağlı hərəkət əks - tədbirin məqsədlərinə, yəni FH zonasında qəza - xilasətmə işlərinin effektivliyinə təsir edəcəkdir (Ocaqov, 2012: 120).

Hərbi əməliyyatlar zamanı yaranmış risklərin qiymətləndirilməməsi daha genişmiqyaslı problemlər yaratdığından, onların təhlili və əvvəlcədən müəyyənləşdirilməsi mürəkkəb bir proses hesab edilir (Sadıq-zadə, 2020: 96-98).

Vətən Müharibəsi dövründə baş vermiş hərbi xarakterli fəvqəladə halların statistik məlumatları.

Məlum olduğu kimi, 2020-ci il sentyabrın 27-də səhər saat 6 radələrində Ermənistan Silahlı Qüvvələri Azərbaycan Ordusunun mövqelərini və yaşayış məntəqə-lərini iriçaplı silahlar, minaatanlar və müxtəlifçaplı artilleriya qurğularından intensiv atəşə tutmuşdur. Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin yaşayış məntəqələrimizi və hərbi mövqelərimizi atəşə tutması, mülki şəxslər və hərbiçilər arasında itkilərə səbəb olur. Azərbaycan Respublikası Baş Prokurorluğu bildirib ki, Ermənistan Silahlı Qüv-vələrinin hücumu nəticəsində indiyədək Azərbaycanda 87 mülki şəxs öldürülüb, 400 nəfər yaralanıb. Qurum açıqlayıb ki, 2338 yaşayış evi, 92 çoxmənzilli bina, 415 mülki obyekt yararsız vəziyyətə düşüb. Atəş nəticəsində 2072 yaşayış evi, 90 çoxmə-r-təbəli yaşayış binası və 388 mülki infrastruktur obyektinə külli miqdarda ziyan dəyib.

Risklərin idarə edilməsi sistemi.

Bu məqsədlə, ISO-31000 - "Risklərin idarə edilməsi sistemi" istifadə oluna bilər (Sadıq-zadə, 2020: 127-132). Hərbi xarakterli FH-nin qarşısının alınması, nəticələrinin aradan qaldırılması və lazımı tədbirlərin vaxtı - vaxtında yerinə yetirilməsi məqsədlə baş vermiş hərbi xarakterli FH-nin risklərinin nəticə və ehtimallarının dərəcələri aşağı-dakı cədvəldə qeyd edilmiş və ISO-31000 - Risklərin qiymətləndirilməsi metodikasına uyğun hesablama aparılmışdır (Sadıq-zadə, 2021: 63-64). Həmin metodikadan istifadə edilməklə Vətən Müharibəsində ən çox zərər çəkmiş şəhər və rayonlara raket, bomba zərbələri riskin ehtimalı və nəticələri müəyyən olunmuş, müvafiq diaqram isə cədvəl 1 və 2-də təqdim edilmişdir (Sadıq-zadə, 2021: 45-48).

Qeyd edilənlər, Vətən müharibəsində Gəncə şəhərinə, Tərtər, Ağdam və digər rayonlara düşmən tərəfindən bombardmanlar və vurulan raket zərbələri zamanı bir daha öz təsdiqini tapmışdır.

Bu cədvəllərin vasitəsi ilə baş vermiş fəvqəladə halların təhlükə ağırlığı və baş vermə ehtimalı müəyyən edilir.

Cədvəl 2.**HX FH üçün təhlükə və riskin qiymətləndirilməsi.**

No si	Təhlükənin təsviri	Təhlükə altında olan insanlar	Təhlükənin ağırlığı nəticəsi	Başvermə ehtimalı	Riskin dərəcələnməsi
1	Bərdə rayonu: 20 ədəd 9M528 raket (Smerç tipli), 2 ədəd Toçka-U tipli, 7 ədəd Elbrus tipli, 12 ədəd Qrad tipli, 4 ədəd müxtəlif növ raketlər və ağır artilleriya.	Bərdə rayonu, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	yüksək ehtimal	çox yüksək
2	Tərtər rayonu: 21 ədəd qadağan olun-muş Smerç tipli raket mərmiləri, 16277 top, qrad və digər mərmilər.	Tərtər rayonu, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	yüksək ehtimal	çox yüksək
3	Beyləqan rayonu: 5 ədəd müxtəlif növ raket.	Beyləqan rayonu, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	orta ehtimal	yüksək
4	Ağdam rayonu: 9848 ədəd müxtəlif növ raket.	Ağdam rayonu, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	orta ehtimal	yüksək
5	Füzuli rayonu: 1 ədəd Toçka-U tipli, 6 ədəd Smerç tipli, 282 top, qrad və digər mərmilər.	Füzuli rayonu, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	yüksək ehtimal	çox yüksək
6	Mingəçevir şəhəri: 2 ədəd Smerç tipli raket.	Mingəçevir şəhəri və yaxın ərazilər*	ağır	yüksək ehtimal	çox yüksək
7	Gəncə şəhəri: Toçka-U, Smerç, Skad tipli və digər raket.	Gəncə şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	ağır	yüksək ehtimal	çox yüksək
8	Yevlax şəhəri: 1 ədəd 9M525 qəlpəli (Smerç tipli) raket.	Yevlax şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	mümkün ehtimal	çox yüksək
9	Ağcabədi şəhəri: müxtəlif növ raket.	Ağcabədi şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	mümkün ehtimal	çox yüksək
10	Siyəzən şəhəri: 3 ədəd ballistik raket.	Siyəzən şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	aşağı ehtimal	yüksək
11	Daşkəsən şəhəri: ağır artilleriya və top mərmiləri.	Daşkəsən şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	aşağı ehtimal	yüksək
12	Naftalan şəhəri: ağır artilleriya və top (36 müxtəlif növ) mərmiləri.	Naftalan şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	mümkün ehtimal	yüksək
14	Qəbələ rayonu: 2 ədəd ballistik raket.	Qəbələ şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	aşağı ehtimal	yüksək
15	Kürdəmir rayonu: 1 ədəd ballistik raket.	Kürdəmir şəhəri, ətraf kəndlər və	orta	aşağı ehtimal	yüksək

		yaxın ərazilər*			
16	Şuşa şəhəri: İskəndər-M (9M723) 1-ədəd raket.	Şuşa şəhəri, və yaxın ərazilər*	ağır	mümkün ehtimal	yüksək
13	Goranboy rayonu: (687 ədəd) müxtəlif növ raket və ağır artilleriya mərmiləri.	Goranboy şəhəri, ətraf kəndlər və yaxın ərazilər*	orta	mümkün ehtimal	yüksək

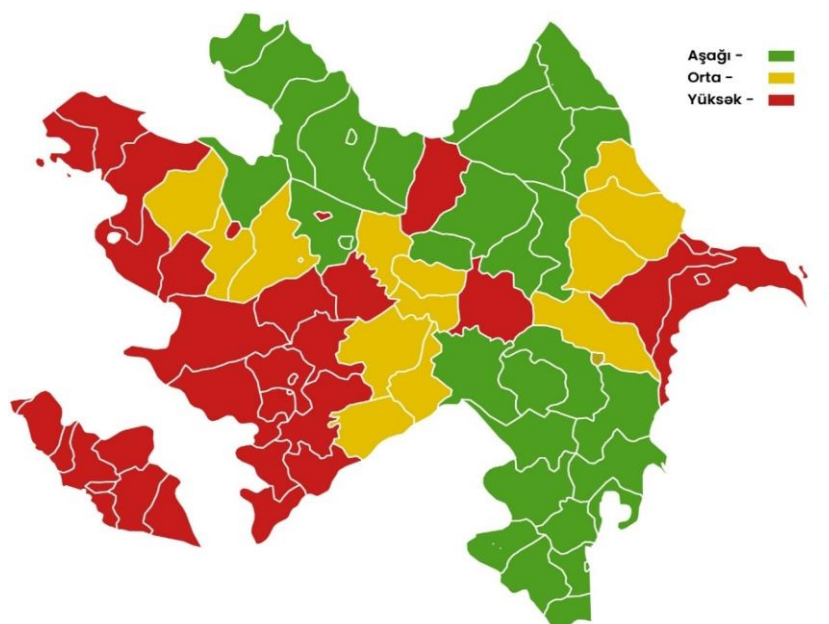
Cədvəl 1.
Təhlükənin qiymətləndirmə meyarları.

Təhlükənin nəticəsi					
Təhlükənin ehtimalı	Cüzi	yüngül dərəcədə	orta	yüksək	çox yüksək
çox aşağı ehtimal	Aşağı	aşağı	aşağı	Aşağı	aşağı
aşağı ehtimal	Aşağı	aşağı	aşağı	Orta	orta
mümkün	Aşağı	aşağı	orta	Orta	yüksək
ehtimal olunan	Aşağı	orta	orta	yüksək	yüksək
yüksək ehtimal olunan	Orta	orta	yüksək	yüksək	yüksək

Təhlükəsizlik və mühafizə tədbirləri.

Xəbərdarlıq sisteminin təkmilləşdirilməsi, sığınacaq və daldanacaqların yenilənməsi, əhalinin köçürməsinin plan üzrə hazırlanması, əlavə təxliyə yollarının və üsullarının işlənməsi, təhlükəsizlik qaydalarının təkmilləşdirilməsi, idarəetmənin optimallaşdırılması, əməliyyat qərarlarının qəbul edilməsinin sürətləndirilməsi, humanitar yardım təminatının daima hazır vəziyyətdə saxlanması, maddi - texniki təminatın gücləndirilməsi və region üzrə anbarların yaradılması, modul tipli və səyyar xəstəxanaların tikilməsi, qəza - xilasetmə texnikasının yenilənməsi, əhalinin fərdi qoruyucu vasitələrlə təmin edilməsi, əhalinin maarifləndirilməsi, KİV-nin xüsusi rejimdə çalışmasının təmin edilməsi (SMS-xəbərdarlıq, sosial şəbəkələrdə xəbərdarlıq), qəza - xilasetmə, mülki müdafiə və digər bölmələrin fəaliyyətinin hərbi rejimə inteqrasiyası.

“İSO - 31000 Risklərin idarə edilməsi” metodundan istifadə edərək ehtimal edilən hərbi xarakterli fəvqəladə halların zonaları müəyyənləşdirilmiş və yüksək, orta və aşağı risk zonalarına bölünmüşdür. Risk zonalarının qiymətləndirilməsi hərbi xarakterli fəvqəladə halın ehtimal olunan təhlükənin dərəcəsi və nəticəsinə əsaslanaraq qiymətləndirilmişdir.

Cədvəl 3.
Ehtimal edilən risk zonaları və fəsadları.

Şəhər (rayon)	Ehtimal olunan fəvqəladə hal zonası	Hadisənin fəsadları
Füzuli rayonu	Quruçayın Böyük Bəhmənli kənd ərazisindən keçən hissəsində yaz və payız aylarında baş verən daşqınlar. Yaz və payız aylarında iri dolu yağması. Dəmyə yerlərdə quraqlıqlar.	Hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi. Otlaq sahələrinə ziyan dəyməsi.
Tərtər rayonu	Tərtər çayının Tərtər rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması.	Hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi.
Ağdam rayonu	Güclü leysan yağışların yağması nəticəsində Xaçın və Qarqar çaylarının Ağdam rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması. Təbbi və texnogen xarakterli meşə yanğınları.	Əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi. Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi.
Bərdə rayonu	Tərtər çayının Bərdə rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması. Qarabağ kanalının Bərdə rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması.	Hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi.
Ağcabədi rayonu	Qarabağ kanalının Ağcabədi rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması.	Hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi.
Beyləqan rayonu	Qarabağ kanalının Beyləqan rayonu ərazisindən keçən hissəsində daşqın olması.	Hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, əkin sahələrinə, yaşayış məntəqələri və digər obyektlərə ziyan dəyməsi.

Kəlbəcər rayonu	Təbii və texnogen xarakterli meşə yangınları. Dağlarda qar uçqunları.	Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi. Əraziyə yaxın insanlar üçün təhlükə və Magistral yolların bağlanması.
Qubadlı rayonu	Təbii və texnogen xarakterli meşə yangınları.	Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi.
Zəngilan rayonu	Təbii və texnogen xarakterli meşə yangınları.	Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi.
Laçın rayonu	Təbii və texnogen xarakterli meşə yangınları. Dağlarda qar uçqunları.	Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi. Əraziyə yaxın insanlar üçün təhlükə və Magistral yolların bağlanması.
Xocalı rayonu	Təbii və texnogen xarakterli meşə yangınları.	Ətraf mühitə və canlı aləmə ziyanın dəyməsi.

Hərbi xarakterli fəvqəladə hadisələrin risk dərəcəsinin müəyyənləşdirmək üçün aşağıdakı düstur alınmışdır:

$$R = f_1 \times G + f_2 \times \Theta + f_3 \times H + f_4 \times X \quad (1)$$

burada G-geosiyasi vəziyyət, Ə-ərazi iddiaları və mübahisəli ərazilər, H-hərbi gücdən istifadə niyyəti, X-xarici dövlətlərin və təşkilatların müdaxiləsi əsas risk faktorları kimi qəbul edilir. f_1 - Tarixi hadisələr; f_2 - Hərbi təlimlər; f_3 - Siyasi gərginlik; f_4 - Yüksək işsizlik, yoxsulluq və iqtisadi bərabərsizlik əlavə risk faktorları kimi qəbul edilib.

Hərbi xarakterli fəvqəladə halların risklərinin qiymətləndirilməsində əsas və əlavə faktorlar qəza - xilasətmə işlərinin xüsusiyyətlərinə görə dəyişə və əlavə edilə bilər. Bu düsturda əsas risk faktorları 0-1 arası qiymətləndirilir, əlavə faktorlar isə qiymətləndirilmənin normallaşdırılması üçün 1-ədədinədək cəmləşdirilir.

Yaranan risk dərəcəsi 0-dan 1-ə qədər dəyişir, burada 0 minimum riski, 1 isə maksimumu təmsil edir. Bu misalda dəyər 1-ə nə qədər yaxındırsa, ümumi risk bir o qədər yüksəkdir və əksinə.

Ümumilikdə fəvqəladə hallarla mübarizədə və hərbi xarakterli fəvqəladə halların nəticələrinin minimuma endirilməsi zamanı qəza - xilasətmə, axtarış -xilasətmə və digər təxirəsalınmaz işlərin aparılması zamanı risklərin qiymətləndirilməsi və ehtimal edilən risklərin müəyyənləşdirilməsi prosesi fəzailəşdirilərsə olaraq aparılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Fedorcuk, 2022: 302).

FH-nin nəticələrinin aradan qaldırılmasında və nəticələrinin minimuma endirilməsində risklərin təhlili mühüm əhəmiyyət kəsb edir (Gorbunov, 2022: 110-116). Bu səbəbdən də baş verə biləcək hərbi potensiallı FH-nin qarşısının alınması üçün daima müşahidə, proqnoz və monitoring nəzarətinin keçirilməsi risklərin minimuma endirilməsində yardımçı olur (Popov, 2022: 263).

Qəza - xilasətmə və axtarış - xilasətmə işlərinin aparılması zamanı da şəxsi heyətin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi məqsədi ilə risklərin əvvəlcədən aşkar edilməsi baş verə biləcək fəlakətin qarşısının alınmasında öz əvəzsiz töhfəsini verəcəkdir.

Nəticə

Beləliklə, risk hadisənin başvermə ehtimalı və baş verəcəyi təqdirdə onun potensial nəticələrinin dərəcəsinin ifadəsidir. Deməli, başvermə ehtimalının və yaxud nəticələrin kəskinliyinin azaldılması ilə risk səviyyəsi aşağı salına bilər. Müharibə və post müharibə dövründə bütün növ əməliyyatların icra edilməsi zamanı risklərin müəyyən olunması, onların təhlili və onlara qarşı görülməli işlər bilavasitə əhalinin, ərazilərin və orada çalışan şəxsi heyətin təhlükəsizliyinin təmin olunmasında vacib məsələlərdən hesab edilməlidir.

Vətən Müharibəsi dövründə raket və artilleriya zərbələrinə məruz qalmış şəhər və rayonlar üçün müvafiq təhlükə ehtimalı və risk dərəcələri hesablanmış, risklərin hər bir rayon, şəhər üzrə

dərəcələnməsi aparılmışdır. Başvermə ehtimalı olan risklərin qiymətləndirilməsi aparılmış və mühafizə üçün tələb edilən bütün tədbirlər kompleksi müəyyən edilmişdir

Ədəbiyyat

1. “Azərbaycan Respublikasının Mülki müdafiəsi haqqında Əsasnamə” 1992-ci il.
2. “Azərbaycan Respublikasının Fövqəladə Hallar Nazirliyi haqqında Əsasnamə” 2006-cı il.
3. “Azərbaycan Respublikasında sülh və müharibə dövrlərində fövqəladə hadisələrdə əhalini mühafizənin əsas prinsipləri haqqında” 1992-ci il.
4. Ocaqov, H. (2002). Həyat fəaliyyətinin təhlükəsizliyinin əsasları. Bakı: Şirvanəşr, 105 s.
5. Ocaqov, H. (2012). FH-də təhlükəsizlik (Defensiologiya). Bakı: Təhsil, 120 s.
6. Sadıq-zadə, Ü. (2020). Xilasetmə işləri zamanı riskin qiymətləndirilməsinin əhəmiyyəti”. Heydər Əliyev və Azərbaycan Respublikasında milli təhlükəsizlik konsepsiyası” respublika elmi-praktiki konfrans, s.96-98.
7. Sadıq-zadə, Ü. (2020). Münaqişəli fövqəladə hallar və Milli təhlükəsizliyin təmin olunmasında FHN-nin rolu. Daxili İşlər Nazirliyinin Polis Akademiyasının Elmi Xəbərləri “Elmi hüquq jurnalı”. № 4 (28), s.127-132.
8. Sadıq-zadə, Ü. (2021). Fövqəladə halların nəticələrinin aradan qaldırılmasında riskin təhlilinin rolu. “İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə fövqəladə hal riskləri”. Elmi-texniki konfrans, s.63-64.
9. Sadıq-zadə, U. (2021). The role of civil defense in emergency response. The journal Science of Europe. Vol 3, № 63, s.45-48.
10. Fedorcuk, V. (2022). Organizaciya i vedeniye avariyno-spasatelnykh rabot. Moskva, 302 s.
11. Gorbunov, S. (2022). Bezopastnost spasatelnykh rabot. Khimki, s.110-116.
12. Popov, P. (2022). Osnovi i primeneniye slujb. Moskva, 263 s.

Göndərilib: 02.03.2024

Qəbul edilib: 28.04.2024